

Bogdan Krupski

Christo Botew i Karel Hynek Mácha

Studia Rossica Posnaniensia 19, 189-196

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

CHRISTO BOTEV I KAREL HYNEK MÁCHA

CHRISTO BOTEV AND KAREL HYNEK MÁCHA

BOGDAN KRUPSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej,
ul. Marchlewskiego 124/126, Poznań, Polska — Poland

ABSTRACT. The centre of the author's attention has been the similarity of artistic individualities of Botev and Mácha, representing the Bulgarian and the Czech Romanticism. The proximity of their poetry, without any mutual influences and interactions, consists mostly in the distinct typological similarity.

Poeci bułgarski i czeski nie byli rówieśnikami — Botew urodził się 12 lat po śmierci Máchy, a ich twórczość dzieli okres 40-letni. Już przy pierwszym jednak, nawet pobieżnym zapoznaniu się z dorobkiem literackim obu poetów uderza podobieństwo ich artystycznych indywidualności.

Bułgaria pod koniec lat sześćdziesiątych i w latach siedemdziesiątych XIX w., a więc wtedy, gdy tworzył Christo Botew, przeżywała okres wzrostu ruchów wolnościowych, których szczytowym momentem było antytyreckie powstanie kwietniowe w roku 1876. Sam Botew, członek Centralnego Komitetu Rewolucyjnego, był jednym z wybitnych kontynuatorów i organizatorów tego ruchu. Reprezentował stronnictwo demokratyczno-rewolucyjne, stojące w opozycji do umiarkowanej liberalnego obozu Karawelowa. Botew, zwolennik federacji ludów bałkańskich, uważał, że tylko jedność uciemiężonych narodów w walce przeciwko ich wspólnemu wrogowi przynieść może zwycięstwo. Także i literatura bułgarska w pierwszej połowie XIX w. wychodzić zaczyna zdecydowanie z wielowiekowego zastoju. Świadectwem nowych tendencji stają się poemat Najdena Gerowa *Stojan i Rada* i wiersze Dobri Czintułowa. Twórczość Petka Sławejkowa poszerza artystyczne możliwości poezji bułgarskiej, zbliżając ją do współczesnej literatury europejskiej, a Georgi Stojkow Rakowski tworzy podstawy narodowej liryki rewolucyjnej

o charakterze romantycznym. Narastająca fala dążeń wolnościowych łączy w latach sześćdziesiątych XIX w. elementy kształtującego się romantyzmu z realizmem dyktowanym przez warunki polityczno-społeczne.

W Czechach od końca XVIII w. rozwój przemysłu manufakturowego i systemu kapitalistycznego oraz reformy józefińskie, ograniczające poddaństwo chłopów, powodowały napływ żywności czeskiej do zniemczonych miast, gdzie zaczęła tworzyć się czeska burżuazja i inteligencja. Przemiany te umożliwiły odrodzenie narodowe Czechów, proces historyczno-społeczny trwający do lat pięćdziesiątych XIX w. Ruch narodowy, początkowo bez elementów wolnościowych, wzbogacony został później o tendencje rewolucyjno-demokratyczne, które zresztą do chwili powstania czerwcowego w Pradze w 1848 r. nie posiadały zwartego i sprecyzowanego programu. Szczególną rolę w tym procesie odegrała literatura czeska, która po okresie zacoferania w wieku XVIII stała się czynnikiem budzącym i kształtującym świadomość narodu. Twórczość Karela Hynka Máchy pojawiła się w momencie, gdy idee słowiańskie Jana Kollara i folklorizm Franciszka Ładysława Čelakovskiego zapoczątkowały przełom w piśmiennictwie i ułatwiły konsolidację społeczeństwa narodowego, pozostającego pod panowaniem monarchii Habsburgów.

Jakkolwiek odmienni są obaj poeci — Botew zdecydowanie bardziej deklaracyjny, Mácha silniej i głębiej psychologizujący — tak ich twórczość wypełniła podobną literacko-historyczną misję. Wyrosła znacznie nad proces odrodzeniowy i przyniosła nowy ideał poetycki, wyszła naprzeciw rodzącej się rewolucji i wzmocniła ją. Wzorzec poezji Botewa i Máchy oraz rola jaką odegrał w dorobku twórczym ich następców i w całym procesie literackim stanowi fenomen dla bułgarskiej i czeskiej literatury. Niezbyt obszerna ich twórczość, szczególnie Botewa, spowodowana przedwczesną śmiercią obu (Mácha żył 26, Botew 28 lat) stanowiła nagłe odejście od dotychczasowej tradycji obu literatur.

Christo Botew i Karel Hynek Mácha obdarzeni byli podobnym temperamentem poetyckim, podobną siłą oddziaływania swojej poezji. Romantyk czeski pisał w notatniku: „Jestem wulkanem islandzkim, naokoło lód i śnieg, a we mnie — kto chce mnie pokochać, nie może mieć serca”¹. Analogicznie określał siebie Botew w liście napisanym w Bukareszcie do Todora Pejewa: „Ręce moje zrobię młotami, skórę bębniem, a głowę bombą i tak wyjdę do walki z żywiołami”². Wybuchowość uczuć obu poetów powoduje wyraźny w ich twórczości strumień liryczny, obecny także i w epice. Liryczny, liryczno-epicki i epicki bohater nosi często widoczne cechy przeżyć autobiograficznych.

Czołowe miejsce w poezji Botewa i Máchy zajmuje miłość i nienawiść; obaj tak samo silnie kochają i nienawidzą. Przedmiotem miłości staje się

¹ *Upomínka na K. H. Máchu. Almanach Máj*, Praha 1858, s. 611.

² X. Ботев, *Събрани съчинения*, ред. П. Диневков, т. 3, София 1980, с. 268.

piękno, prawda i wolność; nienawiść wywołują ich antynomie — trywialność, kłamstwo i niewola. Obie te namiętności występują zazwyczaj równocześnie. U Botewa jest to testament, który pozostawia młodszym braciom w wierszu *Na pożegnanie w r. 1868*:

Niechaj zobaczą to bracia,
A kiedy, matko, wyrosną,
Jak brat ich — będą znów mocno
I kochać i nienawidzić...³

W wierszu *Do mojej pierwszej miłości* uczucie do ujarzmionej ojczyzny jest wyższe niż miłość do kochanej dziewczyny:

Tak, jesteś młoda, głos masz piękny (...) Ale
Powiedz: czy słyszysz, jak śpiewa las ciemny,
Jak nędza ludzka zawodzi swe żale?
Ten głos w mej duszy budzi dreszcz tajemny,
Do niego tęsknię, on wzywa mnie, wzywa
Tam, na tę drogę, co wszystka krwią splywa⁴.

Kontrastowe zestawienie miłości do rodzinnego kraju i nienawiści do ludzi obojętnych na jego los wyraźne jest w wierszu *Do brata*:

Ojczyźnie wszystkie me siły
Wždy oddam na zew jej święty;
Lecz gubi mnie, bracie miły,
Złość na tych głupców przeklętych⁵.

Mácha przedstawia miłość w pięknym obrazie, otwierającym poemat *Maj*:

Był wieczór — maj — miłości czas —
wieczorny maj; do miłowania
synogarlicy głos nakłania,
gdzie pachnie w mgle iglasty las.
Już o miłości szepce mech;
kłamia jej ból rozkwitłe drzewa,
słowik ją słodko róży śpiewa,
płonie nią róży wonny dech...⁶

Poetycki wizerunek miłości zostanie dalej zestawiony z tragizmem, jaki niesie ona za sobą:

Lecz miłość żądzę zemsty w nim zapala,
bo kocha różę zwiędłą, upadłą dziewczynę;
zabija w gniewie niecnego rywala,
nie wiedząc, że jest jego synem⁷.

³ *Antologia poezji bułgarskiej*, opr. S. Pollak, Warszawa 1954, s. 13.

⁴ Ch. Botew, *Wybór pism*, opr. H. Batowski, BN II 126, Wrocław 1960, s. 15.

⁵ *Ibid.*, s. 5.

⁶ K. H. Mácha, *Maj. Wybór poezji*, opr. i tł. J. Waczków, Warszawa 1971, s. 113.

⁷ K. H. Mácha, *op. cit.*, s. 119.

Podobna tragedia spowodowana zawiedzioną miłością i zdradą ukochanej pojawia się u Botewa:

Złość się pali w mym łonie,
Okrutny gniewu płomień.
.....
Śmierć ci weźmie jednego,
Męża albo miłego⁸.

Wyrażanie silnych namiętności prowadzi u Botewa i Máchy do zdecydowanej dramatyzacji poezji. Opis liryczny przekształca się często i przybiera formę monologu czy też dialogu dramatycznego. Dowodem są np. wiersze Botewa *Walka*, *Elegia*, *W karczmie* czy *Moja modlitwa*. U Máchy jest to szczególnie widoczne w utworach *Miesiączek*, *Przyszła ojczyzna* a przede wszystkim *Maj*. W poemacie wewnętrzna tragedia bohatera wymaga dramatycznej struktury, scenicznej dynamiki, posiada wyraźny początek, punkt kulminacyjny i rozwiązanie.

U obu poetów istotnym elementem świata poetyckiego jest miłość do pozbawionej wolności ojczyzny, co nadaje patriotyzmowi szczególny ton dramatyczny. Wyrażana bywa różnorodnie, najczęściej jednak powtarzają się dwa podstawowe warianty: rodzinny kraj jest w niewoli i trzeba śpieszyć na ratunek, poświęcić wszystkie siły i życie — lub też ojczyzna to matka, konająca czy płacząca nad losem swych dzieci. U Botewa wygląda to następująco:

Niechże serca mi nie pali
Mej ojczyzny przypomnienie
I tych, co mi przekazali
Walkę o jej wyzwolenie!⁹

albo:

O matko moja, miła, rodzona
Czemu tak rzewnie, żałośnie płaczesz?
.....
Ach, wiem, rozumiem: ty płaczesz matko,
Nad tym, co wolnych rabami czyni,
Nad tym, że święty głos twój, o matko,
Jest tak bezradny i brzmi w pustyni¹⁰.

U Máchy natomiast:

Gdy ryczący czeski lew
na wrogów skoczy z mocą,
gdy flagi załopocą,
oddam mu swoją krew¹¹.

⁸ Ch. Botew, op. cit., s. 49 - 50.

⁹ *Antologia poezji bułgarskiej*, op. cit., s. 23.

¹⁰ Ibid., s. 26.

¹¹ K. H. Máchy, op. cit., s. 61.

i odpowiednio drugi wariant:

Och, ojcze, ojcze mój! Słyszysz, jak matka jęczy?
 Och, tracę zmysły już, czemu nikt nie otwiera?

 Nie słyszy ojciec mój — a matka mi umiera!¹²

U obu poetów obraz drugi — matka-ojczyzna — jest o wiele bardziej tragiczny i przejmujący. Tragizm ten nie oznacza jednak zawsze pesymizmu, dramat rodzą określone warunki i sytuacje, które wywołują także kategorię protest i bunt, jak np. u Botewa:

Jeszcze krzyknijemy: „Chleb albo ołów!”¹³

Taka poetycka wizja rzeczywistości wymaga specyficznego bohatera. W poezji Botewa jest to najczęściej hajduk lub buntownik, walczący z przemocą i złem. Są oni odważni, zdecydowani prowadzić swoją walkę za wszelką cenę; pochodzą z ludu, który sławi ich bohaterskie czyny. U Máchy pojawiają się cyganie-wędrowcy i zbójnicy, pozostający w konflikcie z otoczeniem, osamotnieni, przeżywający głęboko swoje tragedie. Prowadzą walkę na śmierć i życie. Zresztą polaryzacja dwu skrajności — życia i śmierci, miłości i nienawiści — jest dla tych poetów bardzo charakterystyczna. Postacie z utworów Botewa i Máchy pozostają w ścisłym związku z przyrodą. Góry i lasy są ich domem, dostarczają schronienia i żywności. Vilém z poematu *Máj* określany jest nawet jako „straszny lasów pan”. Dlatego też w chwili śmierci bohaterów oplakuje ich cała przyroda:

Kto w krwawym boju padł za swobodę,
 Ten nie umiera: nad nim się żalą
 Ziemia i niebo, zwier i przyroda...¹⁴

Mácha, posługujący się znacznie bogatszym językiem poetyckim, bardziej uplastycznił ten obraz:

Pozar — coraz bladzy — bladzy —
 gaśnie, smutno jest niebiosom,
 smutno jest i ziemi całej,
 świat zapłakał nocną rosą.

 Lasy się zakolysały,
 w dali skargi się ozwały:
 „Pan nasz zginął !— zginął!! — zginął!!!”¹⁵

Ważną rolę w konstruowaniu odpowiedniego nastroju odgrywa również u bułgarskiego i czeskiego poety związek z cyklem biologicznym przyrody

¹² Ibid., s. 88.

¹³ Ch. Botew, op. cit., s. 29.

¹⁴ Ibid., s. 13.

¹⁵ K. H. Mácha, op. cit., s. 136, 137.

czas. Wieczór i świt, wiosna i jesień są ekwiwalentami smutku i radości, szczęścia i rozpacz. Często kontrastowo zestawione ze sobą potęgują wrażenie: Vilém umiera na początku miesiąca, w którym cały świat przyrody budzi się do życia; Hadzi Dymitr ginie w pełnym blasku letniego słońca. Wielokrotnie początek utworów stanowią opisy zachodu słońca i nadchodzącego wieczoru, co szczególnie wyraźne jest w poezji i prozie poetyckiej Máchy, np. *Wędrówka karkonoska*:

Słońce zaszło za ciemne góry; ich wierzchołki wylaniały się na widnokręgu czeskich ziem niby czarna chmura, a spoza gór przeciwległych wychodziły słońca światów innych; w szczelinach między górami zapadła już czarna noc, jeszcze tylko na równinach było szaro...¹⁶

U Botewa obraz ten budowany jest ze zdań prostych, oszczędnych w słowa:

Wieczór zapadnie — miesiąc zaświeci,
Gwiazdy wylegną na strop niebieski;
Lasy zaszumią, wicher nadleci...¹⁷

W twórczości Christo Botewa i Karela Hynka Máchy występuje cały szereg wspólnych symboli, z których warto wymienić choćby najczęściej spotykane i najistotniejsze. Orzeł stanowi uosobienie siły, wielkości i władzy — „(...) jak orzeł nad polami szerokimi/panować mam”¹⁸ (Mácha) lub też dobroci i sprawiedliwości — „(...) w dzień go ocienia skrzydłem orlica (...)”¹⁹ (Botew). Orle gniazda ukryte wśród niedostępnych górskich szczytów są wyrazem marzeń i pragnień ludzkich, niemożliwych do zrealizowania celów. Kruki pojawiają się w chwilach tragicznych — męki i śmierci; u Máchy są to gromady nocnych ptaków lecących w świetle księżyca. Las jako element przyrody, z którą ściśle i trwale wiąże się życie bohaterów, jest przyjazny i bliski: „(...) kniejo, kniejo, matko miła (...)”, „(...) nakarmże lesie synów swoich (...)”²⁰ (Botew), „(...) ciemny las ojczyzną moją (...)”²¹ (Mácha).

Szczególnie bliskie sobie są wiersz Botewa *Do niej* i dwa utwory Máchy: *Dwaj zbójnicy* oraz *W lasu mrok młodzieniec płacze...*. U bułgarskiego i czeskiego poety przedmiotem zwierzeń lirycznych stało się uczucie osamotnienia, zażdości, utraty ukochanej, która wybrała innego. Obraz wewnętrznej tragedii zwielokrotnia romantyczna scenografia budowana z wizji czarnej, bezksiężycowej nocy i zimnego wiatru. Opuszczeni kochankowie nie mają nikogo bliskiego, jedynym ich towarzyszem jest nóż, symbol zemsty za zdradę. W utworach tych występuje typowy dla obu poetów dialog, wywołujący akcyjność

¹⁶ Ibid., s. 102.

¹⁷ *Antologia poezji bułgarskiej*, op. cit., s. 22.

¹⁸ K. H. Mácha, op. cit., s. 97.

¹⁹ Ch. Botew, op. cit., s. 13.

²⁰ *Antologia poezji bułgarskiej*, op. cit., s. 19.

²¹ K. H. Mácha, op. cit., s. 53.

i zarysowujący dynamikę przeżyć lirycznych. Zewnętrzną konwergencję podkreśla również jednolita budowa wersyfikacyjna oparta na sylabotonicznym czterostopowcu.

Omawiając twórczość obu poetów nie można mówić o wzajemnych wpływach i zależnościach — a w zasadzie o oddziaływaniu Máchy na Botewa, gdyż odwrotnie było to niemożliwe ze względów chronologicznych. Za życia poety bułgarskiego przetłumaczono jedynie dwa wiersze Máchy, które ukazały się w latach 1871 - 1872 w czasopiśmie „Czitaliszte”. Przekłady Georgija Benewa i Atanasa Ilijewa nie były najlepsze i znacznie odbiegały od oryginału czeskiego. Nie ma jednak żadnych dowodów na to, że przebywający w tym czasie na emigracji w Rumunii, a w roku 1872 w rumuńskim więzieniu w Fokszanach Botew czytał te utwory. Języka czeskiego nie znał i nie mógł poznać twórczości Máchy w oryginale.

Bliskość ich poezji polega przede wszystkim na wyraźnym podobieństwie typologicznym. Spowodował je zapewne cały szereg wymienionych już wcześniej warunków historycznych, społecznych i literackich. Przyczyn szukać trzeba także w zainteresowaniu obu poetów romantyzmem polskim; wyrażającym się u Máchy fascynacją twórczości Mickiewicza, Słowackiego, Malczewskiego i Goszczyńskiego, mniej oczywistym u Botewa, możliwym w czasie pobytu w Odessie i kontaktów z emigracją polską w Rumunii.

Zbieżność widoczna w dorobku artystycznym Christo Botewa i Karela Hynka Máchy ma źródło także w wyraźnej inspiracji twórczością ludową. W utworach obu poetów wpływ folkloru jest niewątpliwy, zarówno w sferze gatunków literackich, tematów i obrazów, jak i środków stylistycznych i języka. Oczywiście należałoby rozpatrzeć zjawiska bardziej złożone, a nie tylko ustalenie konkretnych źródeł folklorystycznych czy obcych i bliskości tekstowej. Zagadnienia te jednak wymagają odrębnych rozważań.

БОГДАН КРУПСКИ

ХРИСТО БОТЕВ И КАРЕЛ ГИНЕК МАХА

Резюме

В поэзии Ботева и Маха, представителей болгарского и чешского романтизма, поражает сходство их художественных индивидуальностей. Творчество их выполняло схожую художественно-историческую миссию, опережая, в значительной степени, процесс возрождения и просвещения; оно принесло новый поэтический идеал, вышло навстречу рождающейся общественной революции и укрепило ее. У обоих поэтов существенным элементом поэтического мира была любовь к родине, лишенной свободы, что придает их патриотизму особый драматический тон.

Конструированные образы требуют также специфического героя. Важное место у Ботева и Маха занимает природа и связанное с ее биологическим циклом время; у обоих высту-

пают также схожие символы. Близость их поэзии, не подвергавшейся никаким взаимным влияниям и воздействиям, проявляется, прежде всего, в ярком типологическом сходстве. Это сходство, проявляющееся в поэзии Ботева и Маха имеет также свой источник в бесспорном воздействии национального творчества на их произведения, как в сфере литературных жанров, тем и образов, так и в сфере стилистических средств и языка вообще.

CHRISTO BOTEV AND KAREL HYNEK MÁCHA

by

BOGDAN KRUPSKI

Summary

In the poetry of Botev and Mácha, representing the Czech and Bulgarian Romanticism a similarity of artistic individualities is striking. Their literary output was filled with a similar literary-historical mission, growing considerably over the revival process and its awakening period brought a new poetic ideal, came to meet the origin of the social revolution and strengthened it. In both poets a significant element of the poetic world is love of the homeland which is not free which adds to patriotism a specific dramatic tone constructed images require a specific hero. Nature and time connected with its biological cycle takes a very important place in the poetry of Botev and Mácha; in the works of both poets occur similar symbols as well. The close relationship of their poetry, being without any mutual influences and interactions consists first of all in the distinct typological similarity. The close relationship visible in the poetry of Botev and Mácha also has the source in the distinct inspiration of folk literary works, both in the sphere of literary genres, themes and images as well as stylistic means of expression and the language.